

Radmila PAVLÍČKOVÁ

Pohřební kázání a emblematický tisk.

Kázání nad trevírským kurfiřtem Johannem Hugo von Orsbeck z roku 1711*

Tisky pohřebních kázání se v raném novověku staly významnou součástí komemorativní kultury. Ve snaze zachovat dobrou památku a zůstat i po fyzické smrti přítomen v paměti pozůstalé společnosti začal získávat – vedle tradičních prostředků, jakými byly náhrobky, pohřební kaple či epitafy – v průběhu 16. století stále významnější postavení právě knihtisk. Počátky tištěných pohřebních kázání jsou spojeny zejména s luteránskou funerální kulturou, v níž získalo pohřební kazatelství již v počátečních letech klíčovou roli. Odmítnutí očištění a tím i tradičního propojení světa živých a mrtvých prostřednictvím zádušních mší bylo nahrazeno (ostatně logicky vzhledem k privilegovanému postavení kazatelství) právě pohřebním kázáním. V centru pohřbu již nestála duše mrtvého, pro jejíž osud nadále nebylo možno nic vykonat, nýbrž živí – pozůstalí, již měli být prostřednictvím kázání utěšeni a poučeni, a to slovem Božím na straně jedné a vyprávěním o exemplárním životě a smrti zesnulého na straně druhé. Tisky pohřebních kázání se staly od poloviny 16. století zejména v luteránském prostředí etablovaným žánrem, patřily k oblíbené útěšné a povznášející literatuře (Erbauungsliteratur) a svůj zlatý věk zažily ve druhé polovině 17. a první polovině 18. století. S jejich tisky se setkáváme i v nižších společenských vrstvách a dodnes se jich dochovalo zhruba 250 000.¹

* Příspěvek vznikl s podporou stipendia Herzog August Bibliothek ve Wolfenbüttelu a s podporou Grantové agentury České republiky (Post-doc grant GA ČR 404/05/P579). Za povolení publikovat grafický doprovod pohřebního kázání děkuji Stiftsbibliothek Klosterneuburg.

¹ Množství luteránských pohřebních kázání odpovídá dlouhodobý zájem německé historiografie, který vyvrcholil v 70. letech 20. století založením centra pro jejich katalogizaci a výzkum (Forschungsstelle für Personalschriften in Marburg) pod vedením Rudolfa Lenze, viz Rudolf LENZ (Hg.), *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*, Bd. 1. Köln/Wien 1975; Bd. 2., 3. Marburg 1979, 1984; Bd. 4. Stuttgart 2004. Online katalog *Forschungsstelle für Personalschriften* v Marburgu viz: www.uni-marburg.de/fpmr; Dalším významným centrem výzkumu pohřebních kázání je Herzog August Bibliothek ve Wolfenbüttelu, jejíž 40 000 pohřebních kázání představuje největší sbírku těchto tisků vůbec. Maria ARNOLD, *Die Leichenpredigten der Herzog August Bibliothek und ihre Erschliessung*, in: *Überlieferung und Kritik. Zwanzig Jahre Barockforschung in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*, Wiesbaden 1993, s. 105-112; Jill BEPLER – Thomas

Specifickou podobu získala pohřební kázání v kontextu komemorativní kultury luteránských elit – raněnovověkých knížecích dvorů. Tištěná posmrtná produkce zde postupně nabyvala formy rozsáhlých funerálních tisků – náročně zdobených sborníků o mnoha literárních žánrech. Vedle pohřebních kázání obsahovaly tyto reprezentativní antologie rovněž životopis, epicedia, epigrammata, popis smutečních slavností, světské smuteční proslovy (například z akademického prostředí nebo okruhu přátel), popisy pohřebního průvodu či rodokmen. Reprezentační charakter umocňovala grafická výzdoba, která se začala objevovat od dvacátých let 17. století. Koncentrovala se na titulní mědirytinu, která vyjadřovala pomocí názvu díla, portrétu zemřelého, erbu a symbolů memento mori hlavní myšlenku tisku. V náročnějších funerálních tiscích se objevují další celostránkové mědirytiny, jež zobrazují emblematickou výzdobu kostela, jeho interiér, pohřební průvod, portrét zesnulého a dalších členů rodiny, rodokmen, pohřební mince, případně castrum doloris (to se ovšem v protestantském světě objevuje až s koncem 17. století).² Například funerální tisk, který po smrti svého manžela Jiřího II. Hessensko-Darmstadského (1661) nechala vytisknout vdova Sofie Eleonora, obsahuje 82 mědirytin.³

Rovněž pro katolickou funerální kulturu raného novověku, v jejímž centru zůstala péče o duši zesnulého, měly tisky pohřebních kázání svůj význam. Tištěná

BÜRGER – Henrich GRAU, *Der erbauliche Tod – die Sammlung der Gräfin Sophie Eleonore zu Stolberg-Stolberg*, Wolfenbüttel 1997; Maria ARNOLD, *Die Leichenpredigten der Herzog August Bibliothek*, in: Renate Steiger (Hg.), *Johann Sebastian Bachs Kantaten zum Thema Tod und Sterben und ihr literarisches Umfeld*, Wiesbaden 2000 (=Wolfenbütteler Forschungen 20), s. 257-260; Uwe BREDEHORN – Eva-Maria DICKHAUT – Rudolf LENZ, *Die Ausstellung „Deß einen Todt, deß andern Brod“*, in: R. Lenz (Hg.), *Leichenpredigten*, Bd. 4, s. 564-567. Online katalog tištěných kázání *Herzog August Bibliothek* ve Wolfenbüttelu viz: <http://dbs.hab.de/leichenpredigten/>.

² Jill BEPLER, *German Funeral Books and the Genre of the Festival Description. A parallel development*, in: John L. Flood – William A. Kellg (edd.), *The German Book 1450-1750*, London 1995, s. 145-160; TÁŽ, *Ansichten eines Staatsbegräbnisses. Funeralwerke und Diarien als Quelle zeremonieller Praxis*, in: Jörg Jochen Berns – Thomas Rahn (Hg.), *Zeremoniell als höfische Ästhetik in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Tübingen 1995, s. 183-197; TÁŽ, *Das Monumentum Sepulcrale: ein Funeralwerk im Dienste dynastischer Selbstdarstellung*, in: Heiner Borggrete (Hg.), *Moritz der Gelehrte. Ein Renaissancefürst in Europa*, Eurasburg 1997, s. 413-417; TÁŽ, *Die Fürstin im Spiegel der protestantischen Funeralwerke der Frühen Neuzeit*, in: Regina Schulte (Hg.), *Der Körper der Königin. Geschlecht und Gesellschaft in der höfischen Welt seit 1500*, Frankfurt am Main 2002, s. 135-161; TÁŽ, *Zeremonieller Hof und Musenhof: protestantische höfische Begräbniskultur im Spiegel der Funeralpublikationen Thüringens*, in: R. Lenz (Hg.), *Leichenpredigten*, Bd. 4, s. 157-178; TÁŽ, *Die Funktion der Bildbeigaben in den Funeralwerken protestantischer Höfe der Frühen Neuzeit*, in: Jitka Radimská (ed.), *„Vita morsque et librorum historia“*. K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven, České Budějovice 2006 (= Opera romanica 9), s. 193-214; Maja SCHMIDT, *Tod und Herrschaft. Fürstliches Funeralwesen der Frühen Neuzeit in Thüringen. Ausstellungskatalog und Katalog der Leichenzüge der Forschungsbibliothek Gotha*, Erfurt 2002 (= Veröffentlichungen der Forschungsbibliothek Gotha 40), zejm. s. 41-46.

³ Jill BEPLER – Birgit KÜMMEL – Helga MEISE, *Weibliche Selbstdarstellung im 17. Jahrhundert. Das Funeralwerk der Landgräfin Sophia Eleonora von Hessen-Darmstadt*, in: H. Wunder – G. Engel (Hg.), *Geschlechterperspektiven. Forschungen zur Frühen Neuzeit*, Königstein/Taunus 1998, s. 441-468, zejm. s. 454-466.

pohřební kázání mohla efektivním způsobem přispívat ke komemoraci a stala se v průběhu 17. století, a to zejména ve vyšších společenských vrstvách, oblíbeným způsobem reprezentace zesnulého a jeho rodu. Katolické pohřební kazatelství vešlo (coby specifický fenomén hodný větší badatelské pozornosti) do povědomí historiků teprve nedávno. Zejména v německé historické produkci převládal a částečně stále přežívá názor, že pohřební kázání je výhradním prvkem luteránské raněnovověké kultury a katolické prostředí jej neznalo.⁴ Počínající výzkum katolických pohřebních kázání se soustředí na analýzu tvorby výrazných kazatelských osobností,⁵ případně je definován sociálním hlediskem.⁶

Katolická pohřební kázání a jejich tisky vykazují četná specifika a svými funkcemi se výrazně odlišují od tisků z prostředí luteránského. Především nikdy nestála v samém středu pozornosti společnosti, a to ani při pohřebních rituálech, natož v následných aktivitách pozůstalých. Nikdy se nestala masově užívaným médiem napříč společenskými vrstvami a zůstala více méně exkluzivním prostředkem budování paměti v prostředí panovnického dvora, šlechtických rodů a církev-

⁴ Birgit BOGE – Ralf Georg BOGNER (Hg.), *Oratio Funebris. Die katholische Leichenpredigt der frühen Neuzeit. Zwölf Studien. Mit einem Katalog deutschsprachiger katholischer Leichenpredigten in Einzeldrucken 1576-1799 aus den Beständen der Stiftsbibliothek Klosterneuburg und der Universitätsbibliothek Eichstätt*, Amsterdam/Atlanta 1999. Redaktoři této vůbec první práce o katolické pohřební homiletice téměř pobouřeně shrnuli několik výroků na toto téma z pera německých historiků z posledního období a poněkud ironicky poznamenali, že předkládaná kniha (čítající včetně katalogu téměř 850 stran) se zabývá pramenem, který dle úsudku mnoha badatelů vůbec neexistuje.

⁵ Franz M. EYBL, *Predigt – Sammlung – Literaturprogramm. Zu Florentius Schillings Predigt-sammlung „Amaradulcis“ (1658)*, in: Jean-Marie Valentin (Hg.), *Gegenreformation und Literatur*, Amsterdam 1979 (= Daphnis 8), s. 299-347; Harald TERSCH, *Florentius Schillings „Totengerüst“. Zur Konstruktion der Biographie in der katholicen Leichenpredigt*, in: R. Lenz (Hg.), *Leichenpredigten*, Bd. 4, s. 303-346, zejm. s. 304-305.

⁶ Nejvýraznějšími představiteli jsou Philippine Dauga-Casarotto, zabývající se pohřebními kázáními nad habsburskými panovníky a dalšími příslušníky rodu, a Georg Schrott, zpracovávající pohřební kázání nad opaty bavorských klášterů, viz Philippine CASAROTTO, *Kaiserliche Leichenpredigten aus der UB Wien, der ÖNB und der Stiftsbibliothek Klosterneuburg: eine bisher vernachlässigte Gattung*, in: *Mitteilungen der Vereinigung österreichischer Bibliothekarinnen und Bibliothekare* 55, 3-4, 2002, s. 72-78; TÁŽ, *Katholische Leichenpredigten auf die Habsburgerkaiser 1519-1792. Bestandsaufnahme und Gattungsmerkmale*, in: R. Lenz (Hg.), *Leichenpredigten*, Bd. 4, s. 459-476; Georg SCHROTT, *Orden in der Defensive. Die Leichenrede für Abt Wigand von Waldsassen*, *Cistercienser Chronik* 100, 1993, s. 9-20; TÝŽ, „Die hochschätzbare Kunst, gut zu sterben“. *Ars moriendi in Leichenpredigten aus Metten und Osterhofen*, in: *Deggendorfer Geschichtsblätter*, Bd. 19, 1998, s. 127-141; TÝŽ, *Trauer- und Festdekorationen in den bayerischen Klöstern des 17. und 18. Jahrhunderts. Einige kunstgeschichtliche Hinweise aus der Personalschriftenforschung*, in: *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige* 109, 1998, s. 275-290; TÝŽ, „Mit fröhlichen Unkosten gebauet“. *Leichenpredigten als Quellen für die klösterliche Bibliothekspflege?*, in: *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte* 24, Heft 2, 1999, s. 165-176; TÝŽ, *Prüfeninger Kasualpredigten des 17. und 18. Jahrhunderts*, in: *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige* 115, 2004, s. 415-458; TÝŽ, „Waldsassischer Grund-Stein“. *Die Leichenpredigt für den Waldsassener Bauprälaten Albert Hausner – Einführung und Text*, *Beiträge des Bistums Regensburg* 38, 2004, s. 387-412; TÝŽ, *Der Tod im Setzkasten – Beobachtungen zum typographischen Schmuck in katholischen Leichenpredigten*, *L'art macabre. Jahrbuch der Europäischen Totentanz-Vereinigung* 6, 2005, s. 227-242.

ních aristokratů, kde pouze doplňovala další formy komemorace. Pohřební kazatelství se v katolickém prostředí míjelo s protestantským nejen v sociální distribuci, intenzitě a kvantitě, ale také základní funkci: sice mělo rovněž nezadatelnou úlohu naučnou, útěšnou a reprezentativní, současně však odráželo (zejména výzvami kazatele k modlitbám za duši zesnulého) podstatu katolického pojetí spásy.⁷

K mnoha zatím nedotčeným otázkám ve výzkumu katolických tisků pohřebních kázání patří posouzení jejich grafické výzdoby a případně výpovědní hodnoty tisků pro poznání ikonografické koncepce pohřební slavnosti, včetně jejího emblematického utváření. Vzhledem k dosavadní nezpracovanosti tisků katolických pohřebních kázání vychází předkládaná studie z výzkumu kázání nad jedinou sociální vrstvou raněnovověké společnosti, a sice nad církevní aristokracií (biskupy a arcibiskupy), s přihlédnutím k dalším tiskům nad zejména světskou šlechtou raného novověku.⁸

Charakterizujeme nejprve stručně nejběžnější způsoby výzdoby těchto tisků. Zcela absentuje titulní mědirytina, známá z prostředí luteránských knížecích dvorů. Titulní strana dokonce postrádá byť i jednoduchou obrazovou výzdobu,⁹ omezuje se na vlastní text a výběr rozličných velikostí a typů písma (tzv. typografická titulní strana), které však málokdy inklinují ke zdobení složitými ornamenty. Nejběžnějším a také nejjednodušším typem výzdoby tisku je uplatnění vlysu či viněty na první straně, ozdobné iniciály na začátku textu (je-li kázání členěno do oddílů, pak na začátku každé podkapitoly) a viněty na závěr textu, případně za každým samostatným oddílem kázání. Všechny uvedené výtvarné komponenty užívají s oblibou jednoduchých symbolů spojených se smrtí (rakev, máry, lebka se zkříženými hnáty), motivy memento mori a vanitas (foukači mýdlových bublin, Chronos s kosou a přesýpacími hodinami aj.),¹⁰ v pozdním 18. století přistupují antikizující motivy (urny, ruiny), které jsou často v různých variantách kombinovány do zátiší. Viněty kombinují nepříliš originálním způsobem standardní motivy vycházející z dobové ikonografické tradice a z knihtiskařské praxe, využívající opakovaně tytéž výzdobné elementy.

⁷ Důkladná komparace protestantských a katolických pohřebních kázání ovšem dosud chybí, viz Johann Anselm STEIGER, *Oratio panegyrica versus homilia consolatoria. Ein exemplarischer Vergleich zwischen einer römisch-katholischen Trauerrede (Wolfgang Fuchs) und einer lutherischen Leichenpredigt (Johann Gerhard)*, in: B. Boge – R. G. Bogner (Hg.), *Oratio funebris*, s. 103-130; zajímavě k rozdílům zpracování životopisu luteránskými a katolickými kazateli viz H. TERSCH, *Florentius Schillings „Totengerüst“*.

⁸ Výzkum pohřebních kázání nad (arci)biskupy byl součástí Post-doc grantu GA ČR 404/05/P579, viz Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Triumphus in mortem. Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku*, České Budějovice 2008.

⁹ Titulní strana s rytým obrazem i textem představovala náročnější a zejména finančně nákladnější typ výzdoby, Petr VOIT, *Encyklopedie knihy*, Praha 2006, s. 932-933.

¹⁰ Podobné motivy dominují také luteránským pohřebním kázáním, a to zejména z let 1650 až 1750, viz Christa PIESKE, *Die druckgraphische Ausgestaltung von Leichenpredigten. Typologie und Ikonographie*, in: R. Lenz (Hg.), *Leichenpredigten*, Bd. 2, s. 3-19; Wolfgang HARMS, *Diskussionsbericht zum Arbeitsbereich Emblematik – Ikonographie – Heraldik*, in: R. Lenz (Hg.), *Leichenpredigten*, Bd. 2, s. 36-41.

Náročnější typ výzdoby pohřebních kázání, celostránkové ilustrace nebo rozkládací mědirytiny umístěné dovnitř textu, se objevují spíše výjimečně, a to i v prostředí říšských knížecích biskupů. Zcela chybí grafické zobrazení pohřebního průvodu, například formou rozkládacího prospektu, jak to známe z tisků oslavujících slavnostní vjezdy biskupů do katedrálního města při intronizaci.¹¹ Nejčastěji jsou v kázáních použita vyobrazení vystaveného mrtvého těla, erb zesnulého,¹² schránka na srdce¹³ (tyto tři komponenty často současně v jednom tisku), spíše výjimečně se objevuje portrét zesnulého,¹⁴ castrum doloris¹⁵ a pohled do interiéru smutečně vyzdobeného kostela.¹⁶

¹¹ Smuteční průvod ovšem mohl být vytištěn zvlášť, ne jen jako součást pohřebního kázání, resp. funerálního tisku, viz Walter M. BROD, *Graphische Darstellungen fränkischer Trauerzüge*, in: Manfred von Arnim (Hg.), *Festschrift Otto Schäfer zum 75. Geburtstag am 29. Juni 1987*, Stuttgart 1987, s. 85-130, zejm. s. 97-99, kde je publikován smuteční průvod bamberského biskupa Johanna Gottfrieda von Aschhausen (1575-1622) z 20. ledna 1623.

¹² Například harrachovský erb v kázání nad Arnoštem Vojtěchem kardinálem z Harrachu, pražským arcibiskupem (1598-1667), viz Christian Augustin PFALZ VON OSTRITZ, *Ehren-Crone Bey Dem Ertz-Bischofflichen Leichen-Begängniß, Des Hochwürdigsten, in Gott Erleuchtigsten, des Heiligen Röm. Reichs Fürsten, Herrn, Herrn Ernesti Adalberti, Der Heil. Röm. Kirchen Tit. S. Lavrentii in Lucina, Prioris Presbyterorum Cardinalium, Cardinalis von Harrach, Ertz-Bischoffes zu Prag, Bischoffes zu Trient ... Anno 1667, den 18. Novemb. In der Königlichen Haupt-Kirchen St. Viti, in einer hochbetrauerlichen Leichen-Rede vorgestellt...*, Prag 1667. Knihovna benediktinského opatství Rajhrad, sign. Y.II.ff.6, přív. 8.

¹³ Georg Friedrich MARX, *Das Hoch-Freyherrliche Ingelheimische Stammen-Creutz, Der Göttlichen Providenz, wie auch Martis und Mortis in seinen Gold- und Scharlach-färbigen Tesselis Ein Spihl-Brett abgebend, In dem Jahr Christi 1679. den 7ten Novembris zu denen Ertz-Bischofflichen und Chur-Fürstlichen Würden in vollem Glantz erhöht, In diesem lauffenden 1695. Jahr aber den 30. Martii, von dem neidigen Todt erniedriget, und mit schwartzen Traur-Wolcken überzogen, Durch den Tödlichen Hintritt Weiland deß Hochwürdigsten Fürsten und Herrn, Herrn Anselm Frantzen, deß Heiligen Stuhls zu Mayntz Ertz-Bischoffen ... In einer Leich-Sermon den 4ten Maii obgemeldten lauffenden Jahrs ... vorgetragen...*, Mainz 1695. Bayerische Staatsbibliothek München (dále BSB München), Res/2 Or.fun.14.

¹⁴ Celostránkový portrét freysinského světcího biskupa Bartolomea Scholla (†1629) je v kontextu pohřebních kázání spíše výjimkou. Biskup je zobrazen ve tříčtvrtečním profilu, jak stojí u stolu, na němž leží otevřená kniha. Levá ruka spočívá na přesýpacích hodinách, postavených na stole vedle knihy (symbol pomíjivosti), pravá ruka s růžencem směřuje k otevřené knize. Stěna za biskupem je zdobena závěsem a erbem, viz Franz AMPFERLE, *Weegweiser Zum ewigen Leben. Ein Leichpredig, welche an dem Tag der Besincknuß deß Hochwürdigsten in Gott Herren unnd Vatters Bartholomaei Schollen, der H. Schrift Licentiat, weylant Bischoffen zu Darien, Weichbischoffen zu Freysing ... Anno 1629. den 5. Martij in der würdigen Stiffkirchen S. Andreae daselbsten gehalten...*, München 1629. Universitätsbibliothek Eichstätt, sign. P III 761a.

¹⁵ Nejstarší ke kázání připojené castrum doloris pochází z roku 1629 z kázání nad mohučským arcibiskupem, viz Johann Reinhard ZIEGLER, *Christliche Leich- vnd Trostpredigt... Bey der Ertzbischofflichen Churfürstlichen Leich vnd begräbnuß des Hochwürdigsten in Gott ruhenden Fürsten vnd Herren, Herren Georgij Friderici Ertzbischoffen zu Meyntz, deß H. Römischen Reichs durch Germanien ErtzCantzlers vnd Churfürstens, Bischoffen zu Wormbs...*, Mainz 1629. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. A: 352.1 Theol (4)..

¹⁶ Funerální tisk nad eichstátským biskupem z roku 1757 obsahuje (v kontextu žánru ojedinělý) rozkládací prospekt, znázorňující smutečně vyzdobený chór dómu. *Leich-Begängnuß Des Hochwürdigsten, des Heil. Röm. Reichs Fürsten und Herrn, Herrn Joannis Antonii II. Dies Namens,*

Daleko častěji než doprovodnými ilustracemi bývají kázání provázena dalšími literárními oslavami zesnulého, nejčastěji popisem pohřebního průvodu, epigrammaty, epicedii nebo rodokmenem.¹⁷ Příkladem velkoryse (alespoň na poměry pohřebních kázání nad biskupy) pojatého funerálního tisku je knížka o šedesáti stranách vytištěná po smrti eichstättského biskupa Jana Antonína II. z Freibergu-Hopferau z roku 1757.¹⁸ Celému tisku předchází rozkládací mědirytina znázorňující smutečně vyzdobený chór, v jehož středu je umístěno castrum doloris. První polovina tisku (29 stran) popisuje detailně rituály, které se odehrály po smrti biskupa, která nastala 20. dubna 1757 (způsob balzamování, samostatný pohřeb srdce a vnitřností, vystavení těla apod.), dále výzdobu interiéru kostela, včetně prepisu sentencí rozmístěných na hlavním oltáři a v chóru, a nakonec složení pohřebního průvodu. První část tisku vrcholí krátkou smuteční básní. Teprve za touto částí následuje pohřební kázání jezuita Adama Thurnera z 5. května o třiceti stranách, uvozené samostatným podtitulem.¹⁹

Přestože se pohybujeme v prostředí katolických knížecích dvorů, jež je – zejména v případě říšských knížecích biskupů, natož pak například duchovních kurfiřtů – sociálně srovnatelné s knížecími dvory luteránskými, podobně náročnou grafickou výbavu o několika desítkách mědirytů a s náročně pojatou titulní stranou zde hledáme marně. V zástupu kázání, jež zcela rezignují na jakoukoli výzdobu nebo se omezují jen na aplikaci erbu či jediného mědirytu s vystaveným tělem, by ovšem neměly zůstat opomenuty výjimečné tisky, které náročností grafické výzdoby a emblematickou výstavbou zdaleka přesahují výše popsany standard a naznačují reprezentativnější ambice.

Pohřební kázání Caspara Adama Betze²⁰ nad trevírským arcibiskupem a kurfiřtem Johannem Hugo von Orsbeck z roku 1711²¹ je zcela výjimečné

Bischoffen zu Eichstädt, Aus Dem uralt- und Hoch-Freyherrlichen Geschlecht deren von Freyberg, und Eisenberg in Hopferau entsprossen ... Kürztlich zum unsterblichen Nachruhm dieses Gottseligsten Neu-Testamentischen Simeonis Verfasset, und in öffentlichen Druck beforderet, samt der den 5ten May ehaltenen Leich- und Ehren-Predig, Eichstädt 1757. BSB München, sign. 2 Bavar. 970, VI, 28.

¹⁷ Například Caspar Adam Betz doplnil kázání nad mohučským arcibiskupem Lotarem Františkem ze Schönbornu (†1729) sbírkou „Epitaphia et Elogia“, která obsahuje mj. též text nedochované hudební kompozice. Caspar Adam BETZ, *Vox Tonitru Domini In Rota, Archi-Episcopali Electorali Moguntina...*, Mainz 1729. Stiftsbibliothek Klosterneuburg (dále StBKI), sign. Bk 19 2°/6/Adl.; W. Gordon MARIGOLD, *De Leone Schönbornico. Huldigungsgedichte an Johann Philipp und Lothar Franz von Schönborn*, Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte 26, 1974, s. 203-243, zejm. s. 222-223.

¹⁸ *Leich-Begängnuß Des Hochwürdigsten, des Heil. Röm. Reichs Fürsten und Herrn, Herrn Joannis Antonii II. Dieß Namens, Bischoffen zu Eichstädt...*, Eichstädt 1757 (viz pozn. 15).

¹⁹ Adam THURNER, *Glücklichster Fund Des von Joanne Antonio Weiland Hochwürdigsten Bischoff zu Eichstädt des Heil. Röm. Reichs Fürsten Im Leben niemal verlornen, doch allzeit gesuchten, und in dem Tod gefundenen Gottes. In einer Leich- und Lob-Rede Nach Höchst-Deßselben betrübtestem Ableiben bey öffentlich angestellter hohen Trauer- und Leich-Besingnus Vorge stellt Den 5ten May 1757...*, Eichstädt 1757. BSB München, sign. 2 Bavar. 970, VI, 28.

²⁰ B. BOGE – R. G. BOGNER (Hg.), *Oratio funebris*, s. 519-521.

rozsahem grafické výzdoby.²² Tisk kázání, proneseného 16. března 1711, obsahuje nejen zobrazení vystaveného těla (obr. 1), což může být v kázání nad duchovním kurfiřtem očekávatelné, ale také sedm celostránkových mědirytů, věnovaných oslavě zesnulého a *memento mori*. Více než množství grafické výzdoby ovšem zaujme způsob, jakým je celý tisk komponován. Obrazový doprovod a text spolu úzce souvisejí, kazatel na ilustrace odkazuje a detailně je vysvětluje, a to jednak citacemi latinských sentencí užitých na grafikách a jejich parafrázemi pomocí německých veršů, jednak jejich konkretizací a aplikací jejich smyslu na události z arcibiskupova života a na jeho ctnosti.

První mědirytina je umístěna v úvodní dedikaci Karlu Lotrinskému, nástupci na trevírském stolci.²³ Více či méně rozsáhlé upomínky na „nového“ biskupa-vladaře, zejména byl-li v době smrti zesnulého již přítomen coby koadjutor

²¹ Johann Hugo von Orsbeck (1634-1711) pocházel z místní ministeriální šlechty, studoval v Trevíru a na jezuitském gymnáziu v Mohuči, 1650 přijal první tonzuru a 1652 se stal trevírským kanovníkem. Po půlročním splnění rezidenční povinnosti odjel do Říma na Germanicum a v letech 1655-56 absolvoval kavalírskou cestu do Francie. R. 1675 byl zvolen biskupem ve Špýru, 1676 nastoupil coby koadjutor svého strýce Karla Kaspara von der Leyen na trevírský arcibiskupský stolec. Nastoupil v době 2. nizozemské války (1672-1678) a po celou dobu jeho vlády byl Trevír ohrožován, či přímo obsazen Francouzi (politika reunii, válka o falcké dědictví, válka o španělské dědictví). Literatura jej řadí k typu „zbožných“ biskupů, kteří naplňují ideál vzorného pastýře. Franz SCHORN, *Johann Hugo von Orsbeck. Ein rheinischer Kirchenfürst der Barockzeit. Erzbischof und Kurfürst von Trier, Fürstbischof von Speyer*, Köln 1976; Emil ZENZ (Hg.), *Die Taten der Trierer, Bd. 8. Johann Hugo von Orsbeck 1676-1711*, Trier 1965; Heribert RAAB, *Wiederaufbau und Verfassung der Reichskirche*, in: Huber Jedin (Hg.), *Handbuch der Kirchengeschichte*, Bd. 5. *Die Kirche im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung*, Freiburg/Basel/Wien 1970, s. 152-180, zejm. s. 169; Wolfgang ZEIBRICH, *Orsbeck, Johann Hugo von (1634-1711)*, in: Erwin Gatz (Hg.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1648 bis 1806*, Berlin 1990, s. 329-331.

²² Caspar Adam BETZ, *Fasciculus Myrrhae Dilectus Trevirorum, in Luctuosam Mortis Schenam Theatro Expositus, in Capella Electorali-aulica Ehrenbreitsteiniana, sextâ Mensis Januarii, quâ piè obiit, & cum Sanctis tribus Regibus abiit, Anno Salutis humanae, M. D. CC XI. Eminētissimus ac Celsissimus Princeps et Dominus, Dominus Joannes Hugo Archi-episcopus Trevirensis S. R. I. per Galliam, et Regnum Arelatense, Archi-cancellarius, Princeps Elector, Episcopus Spirensis, Administrator Prümensis, Praepositus Weisenburgensis, Familiae suae ultimus. Collectus et Colligatus in Campo Trevirorum. Sicut accervus in tempore suo. Job. 5. cap. Et Die 16. Martii, anni ejusdem sub solemnibus Exequiis, & spectabili Serenissimae Aulae, Reverendissimi Metropolitanî Capituli, Agnatorum, Nobilium, & Subditorum luctu, ex Cathedra propositus, in Ecclesia Majore B. Mariae Virg. apud Confluentes. Nec non ibidem Florum Principi et Principum Flori, Glorioso ex Coadjutoria Successori Eminētissimo ac Serenissimo Principi et Domino, Domino Carolo Josepho Archi-episcopo Trevirensi, S. R. I. per Galliam et Regnum Arelatense Archi-Cancellario, Principi Electori, Episcopo & Principi Osnabrukensi & Olomuzensi, Administratori Prümensi, Duci Lotharingiae & Baar, Magno Castellae & Legionis Ordinis Melitensis Priori, Regiaeque Capellae Bohemiae Comiti, Principi Electori ac Domino, Domino suo Clementissimo Humillime ac Devotissime Dedicatus à Suorum Capellanorum Infimo...*, Köln 1711. StBKl, sign. Bk 19 2°/6/Adl.

²³ Josef MATZKE, *Die Olmützer Bischöfe*, Königstein im Taunus 1974, s. 59-63; Wolfgang SEIBRICH, *Karl Joseph Ignaz von Lothringen*, in: E. Gatz (Hg.), *Die Bischöfe*, s. 218-220; Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století I.*, Praha 1987, s. 91-104; *Allgemeine deutsche Biographie*, Bd. 15, s. 365.

s právem nástupnictví, jsou tradiční součástí kázání.²⁴ Důležitější než symbolická prezentace přesunu moci a vlády poukazem na „následníka“ je zde ovšem samo téma dedikace. Betz rozvíjí motiv lidské smrtelnosti a konečnosti časného života a v jeho kontextu si vytváří prostor pro rozsáhlou chválu zesnulého, který měl ve svých posledních okamžicích naplnit ideál umírajícího křesťana, jenž v důvěře v Boha a Kristovu vykupitelskou smrt přijímá svůj úděl. Mědirytina provázející text zobrazuje obilné pole ozářené sluncem v oválném medailonu, jehož rám zdobí ve vrcholu čtyři srpy a nápis *Campus Trevirorum*, na podstavci s nápisem *Expectant falcem* jsou pak položeny dvě kosy.²⁵ (obr. 2) Kazatel ztotožňuje umírajícího arcibiskupa s pšeničným (trevírským) polem, jehož bohatě obtěžkaná stébla se v prudkém slunečním žáru sklánějí k zemi a očekávají žence (*Sie biegen sich niter/ Und warthen den Schniter*). Svě kázání Betz přirovnává – rozvíjeje dále metaforu – ke snopům, do nichž požatou pšenici rychle svázal. S touto mědirytinou a z ní se odvíjející metaforou provázal kazatel rovněž název a motto kázání, když pro ně zvolil 26. verš z 5. kapitoly Knihy Job (*Ingredientis in abundantia sepulchrum tuum, sicut infertur acervus tritici in tempore suo*).²⁶

Druhá mědirytina je umístěna v pasáži, v níž se kazatel (poté, co stručně rekapituloval počátky Orsbeckovy kariéry) zabývá chválou jeho ctností, zejména zbožností a pokory. Ve středu oválného medailonu, v krajině pointované opevněným sídlem na kopci, je umístěna vzrostlá slunečnice otočená směrem k slunci, které je částečně zastíněno mraky. Motiv slunečnice je použit i při výzdobě rámu oválu a podstavce, podstavec nese nápis *Soli et semper*, v horní části rámu medailonu je vepsáno *Nec obstant nebulae*. (obr. 3) Emblematika zužitkovala od konce 16. století heliotropismus slunečnice, schopnost směřovat květ ke slunci. Slunečnice se stala symbolem věrnosti k Bohu, odevzdání Boží vůli, ustavičného směřování k Nebesům.²⁷ V tomto smyslu rozvíjí emblém kazatel – arcibiskup, stíhaný (podobně jako starozákonní Job) mnoha těžkými zkouškami, zůstával stálý ve své víře, jeho srdce je srdcem spravedlivého, neustále se otáčejícím k Bohu. Kázání je opět doplněno o německou veršovanou parafrázi ilustrace („*Gott allein so lang lebendig/ Einmahl allzeit treu beständig!/ Dieser Sonn wendt ich mich nach/ Kein Trüb Gewölck mich stöhren mag!*“) a hlavně konkretizaci béd, jež zesnulý musel přestát. Kazatel připomíná zejména bouřlivé politické události Orsbeckova dlouhého episkopátu, především francouzský vpád do Porýní na konci 17. století v sou-

²⁴ Radmila PAVLÍČKOVÁ, „*Sírotci učiněni jsme bez otce*“. *Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku a konstrukce kontinuity diecéze*, in: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 33, 2007, s. 109-127.

²⁵ Výjev (obilné pole a srp) se nachází u Joachyma Cammeraria (*Symbolorum & emblematum ex re herbaria...* 1590, Nr. 56), je však vyložen v souvislosti s duchovní výchovou a cestou k moudrosti, viz Arthur HENKEL – Albrecht SCHÖNE (Hg.), *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Stuttgart/Weimar 1996, sl. 319.

²⁶ Job 5,26 (Do hrobu sestoupíš ve zralosti, jako se sváží požaté obilí ve svůj čas).

²⁷ Attila Selmečzi KOVÁČZ, *Ein neuzeitliches Blumensymbol: Die Sonnenblume*, in: D. Harmening – E. Wimmer (Hg.), *Volkskultur – Geschichte – Region. Festschrift für W. Brückner, Würzburg 1992*, s. 509-517; A. HENKEL – A. SCHÖNE (Hg.), *Emblemata*, sl. 311-313.

vislosti s politikou reunií a válku o španělské dědictví, pokrývající poslední léta jeho episkopátu. Výslovně zmiňuje léta 1688 a 1702, naráží na francouzskou politiku reunií, válku o falcké dědictví v letech 1688-1697 (připomíná posluchačům obranu arcibiskupské pevnosti Ehrenbreitstein u Koblenze na soutoku Rýna a Mosely – roku 1688 se pevnost úspěšně ubránila francouzskému obležení)²⁸ a dále válku o španělské dědictví z let 1701-1714.²⁹ V rozsáhlé emotivní pasáži kazatel dramaticky líčí válečné hrůzy, v nichž měl zesnulý prokazovat svou stálost v Bohu, vytrvale se modlit za svůj lid a svou zemi (zde se ozývá stereotyp dobrého vladaře)³⁰ a prokazovat věrnost císaři a habsburskému rodu.³¹

Právě k tomuto tématu se vztahuje v pořadí třetí obrázek. V centru oválného medailonu je umístěn kurfiřtský čepce, k němuž přilétá orel a pokládá na něj věnec z lekna (erbovní znamení zesnulého). Z mraků v dolní části je směrem k čepci vztyčena žehnající ruka. Pod medailonem na podstavci leží říšské jablko, text na podstavci a v dolní části oválného rámu cituje verše z 2. dopisu apoštola Pavla Timoteovi (2 Tim 4,7: *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi*). Po stranách oválu jsou v dolní části umístěni orli, na nich stojí fámy troubící do pozounů, obtočených opět lekmem. V horní části emblému jsou další tři nápisy, první na praporci visícím z pozounu (*S.P.Q.R. Pro ecclesia/ Pro Caesare/ Pro Patria/ et/ Libertate*), další dva vycházejí z pozounů fám (*Semper virescent, Sic decu...?*). (obr. 4) Kazatel vyzývá v textu vítězného „říšského orla“, aby se snesl ze skal do hlubokého údolí a aby z tam nalezeného lekna upletl věnec a korunoval jím hrdinskou věrnost zesnulého. Celá pasáž věnovaná věrnosti Říši a císaři, konturovaná připomínkou politických souvislostí Orsbeckova episkopátu, vrcholí německými verši, které ještě jednou odkazují na grafický doprovod a opakují význam ilustrace (*Wohl regiret, wohl gestritten,/ Treu gehalten, viel gelitten,/ Die Treu dem Reich soll ewig grünen,/ Drumb soll der Adler sich bedienen,/ Von*

²⁸ Na podzim 1688 obsadila francouzská vojska Bonn, Andernach, Linz, Neuss, Rheinberg a Kaiserwerth, 24. 9. adresovala Francie císaři a Říši ultimátum a současně obsadila další území v Porýní, včetně Philippsburgu, Špýru, Wormsu a Mohuče. 9. října vpadli Francouzi do Trevíru, kde Johann Hugo právě pobýval. Obtížně vyvázl a odebral se na Ehrenbreitstein u Koblenze, odkud organizoval odpor svého vojska. Francouzi Koblenz obléhali od 26.10. do 9.11., ostřelovali město a rezidenci Philippsburg na úpatí pevnosti Ehrenbreitstein. Společně s Kolínem a hradem Rheinfels zůstal Koblenz jedinou pevností na levém břehu Rýna, která nebyla ve francouzských rukou. F. SCHORN, *Johann Hugo von Orsbeck*, s. 34-49.

²⁹ Na podzim 1702 vpadla francouzská vojska do Trevírska, poté, co v létě ovládla kolínská a falcká území. 16. října oblehla Trevír. F. SCHORN, *Johann Hugo von Orsbeck*, s. 50-54.

³⁰ C. A. BETZ, *Fasciculus Myrrhae*, s. 14.

³¹ Relace současníků a historiků, oslavující svorně kurfiřta za jeho věrnost císaři, jsou v moderní historiografii hodnoceny střízlivě jako politický realismus, velící kurfiřtovi v zájmu svých dvou zemí vést politiku, často i k Francouzům přátelskou, která by je uchránila před válkou. Bližší spolupráce s Francií hrozila podobným osudem, jaký potkal jeho kolínského kolegu Josefa Klementa z Wittelsbachu s jeho bratrem, bavorským kurfiřtem Maxem Emanueleem, na něž císař uvalil říšskou klatbu. Johann Hugo von Orsbeck je hodnocen jako střízlivý státník, chápající dobře reálnou sílu (resp. slabost) rýnských duchovních knížectví. F. SCHORN, *Johann Hugo von Orsbeck*, s. 55-56.

Nymphaeis Krantz zu flechten,/ zu becrönen dies Geschlechte/ Joann Hugo hats verdinet./ Fama rufft! es sich gezimet!.

Další, v pořadí čtvrtý obrázek zobrazuje jednoduchou schránku ve tvaru srdce, v níž bylo Orsbeckovo srdce uloženo a pohřbeno ve špýrském dómu.³² Kázání v této chvíli přechází k tématu dobré smrti, k níž patří mimo jiné včasné uspořádání světských záležitostí, včetně pokynů ohledně pohřbu. Betz sáhodlouze připomíná arcibiskupovy dispozice ohledně pohřbu, vysvětluje je v souvislostech víry a německý výklad doprovází tentokrát latinskými verši.³³ (obr. 5)

Rovněž další dva mědiryty rozvíjejí téma nevyhnutelnosti smrti, lidské smrtelnosti, vanitas a oslavy „dobré smrti“ Johanna Hugo von Orsbeck. V kruhovém medailonu prvního z nich se nad vodní hladinou se siluetou šlechtické rezidence (vlevo) a města (v pozadí) vznáší Chronos (okřídlený stařec s kosou) a podtíná lekno, rodové erbovní znamení. Lekno vyrůstá i ze skalnatého pozadí kolem medailonu (v jeho rámu nápis *Nymphaeas colligit*) a podstavce, na němž jsou umístěny atributy Chrona (přesýpací hodiny, kosa) a nápis *Terris dominatur et undis*. Text kázání se v těchto místech zabývá celoživotní přípravou zesnulého na smrt, jež patřila v raném novověku k ideálu dobré smrti, a doprovází jej opět verši (*Blätter von den Wasser Lilien/ Aus dem Wapen thut vertilgen/ In Vier, alle samblet er;/ Herrscht die Erden, wie das Meer*). (obr. 6)

Další celostránková ilustrace znázorňuje v oválném medailonu smrtku, jak napíná luk a šípem míří do rozevřené helmy brnění. Rám oválu (v horní části nápis *Quid usque securum*) je utvářen z kostí a tento základní symbol smrti a memento mori je doplněn zbraněmi (meč, kord, šíp, luk, šavle, kopí). Pomocí dalších vojenských atributů (děla různých kalibrů, dělové koule, okovaná kola) je utvářen i podstavec s nápisem *Mors Intrat Apertas*. Kazatel rozvíjí motiv rovnosti před smrtí – smrtka, tento „ukrutný žnec“ a „děsivý host“ – se nezastaví ani před arcibiskupskou mitrou, kurfiřtským purpurem, ani před opevněným sídlem, brněním, otevřenou helmou a zbraněmi: *Wo die Helmen offen seyn/ Geht der Todt wohl öffters ein/*

³² Johann Hugo von Orsbeck zemřel 6. ledna 1711 v Koblenzi. Z obavy před Francouzi byla smrt arcibiskupa zatajena, dokud se koadjutor Karel Lotrinský neujal vlády. Kázání bylo prosloveno 16. března 1711. Do Trevíru bylo tělo zesnulého převezeno až po skončení války o španělské dědictví, a sice 6. května 1715, a uloženo v dómu před oltářem Tří králů v kapli Všech svatých ve východním chóru, již nechal vystavět. Jeho srdce bylo v únoru 1711 převezeno do Špýru a uloženo v dómu, vnitřnosti byly uloženy v kapucínském kostele v Koblenzi. Horst REBER, *Die Baukunst im Kurfürstentum Trier unter den Kurfürsten Johann Hugo von Orsbeck, Karl von Lothringen und Franz Ludwig von Pfalz-Neuburg, 1676-1729*, Trier 1960; F. SCHORN, *Johann Hugo von Orsbeck*, s. 99-102; W. ZEIBRICH, *Orsbeck*, s. 331; Stefan HEINZ – Barbara ROTHBRUST – Wolfgang SCHMID, *Die Grabdenkmäler der Erzbischöfe von Trier, Köln und Mainz*, Trier 2004, s. 65-66.

³³ „Jesus hat meine Seel; Maria hab ich zu Speyer mein Hertz geschenckt; Meinem toden Körper will ich zu verwahren geben, denen heiligen 3. Königen in meinem Altar zu Trier; mein Eingewait soll gecreuziget seyn!‘ Dahero wolte ich diesen heiligen Ertzbischofflichen Gedancken, in hier folgenden versibus, so auch auff dem Sarg der Eingewait, stechen lassen; mehrers ausgedruckt vorstellen. *Intestina tibi, sacra Crux, mea viscera dono/ Mors etenim rapuit, caetera cuncta, mihi;/ Arbor enim vitae es, Crux mea tota salus!/ Vivere Christus erat, sit & haec, mihi mors mea, lucrum! Unica spes voti, vivere posse Deo!*“ C. A. BETZ, *Fasciculus Myrrhae*, s. 20.

*Thürn und Mauren er besteigt/ Stück Cartaunen gar nit scheut.*³⁴ (obr. 7) Následuje detailní popis ideálu dobré smrti, jež umírající Orsbeck naplnil; kazatel líčí duchovní rozpoložení umírajícího, vykonání náboženských rituálů, parafrázuje rozhovor se zpovědníkem a nakonec cituje arcibiskupovo vane, rozloučení se světem, příbuznými a přáteli.

V centru oválného medailonu poslední mědirytiny je zobrazen svícen se zlomenou, doutnajícím svíčí, na němž je umístěn obrácený erb zesnulého, symbolizující mj. smrt posledního mužského potomka rodu.³⁵ Rovněž další předměty, umístěné nahoře, dole a po stranách oválu, odkazují ke smrti, *memento mori* a vanitas (další svícny s doutnajícími svíčkami položené křížem pod rámem medailonu, svazek svíček v jeho pravé části) a k postavení zesnulého: mitra a knížecí čapka ve vrcholu oválu nad nápisem *Fregit extinxit* a berla s mečem před podstavcem, na němž je nápis *Mors ultima linea rerum*. (obr. 8) Kazatel naříká nad smrtí arcibiskupa, ztotožňuje jej s hořící svíčkou, jež mnoho let zářila na trevírském „hlavním svícnu“ a nyní zhasla. Smrt ji zlomila a „otočila prastarý orsbecký erb“: *Hoche Leuchter grosse Kertzen/ Löscht, und bricht er, thut nit schertzen/ Schont nichts, reist hinweg behendt/ Allem macht der Todt sein Endt!*³⁶ Kázání vrcholí poměrně netypicky dalšími verši, v nichž nechává kazatel promluvit zesnulého, aby sám vyzval pozůstalé k modlitbám za jeho duši.³⁷

Obsah kázání, tak jak byl stručně představen, zcela odpovídá tradičním tématům, jež dostávala prostor v pohřební homiletické oslavě zesnulých církevních, ale i světských aristokratů. Kázání obsahují pět základních částí, vstupní biblický citát (*Thema*), lamentatio (hořekování nad smrtí), consolatio (v němž kazatel uklidňuje pozůstalé, zdůrazňuje nevyhnutelnost smrti a nutnost podřídit se Božím slovům), laudatio (oslavu zesnulého) a vane – rozžehnutí.³⁸ Tyto části na sebe nemusely navazovat v popsaném pořadí, prolínaly se, jejich motivy se i několikrát v průběhu textu opakovaly a vracely, některé části byly nanejvýš stručné, ba téměř přehlédnutelné, jiné naopak upřednostněné. K těm posledně jmenovaným patří laudatio – chvála zesnulého, jeho dobrého života a dobré smrti, jež zpravidla tvořila podstatnou část textu a mohla představovat detailní vyprávění o životě zesnulého, jeho původu (rodu), dětství, mládí a studiích, kariéře (s výčtem obročí a datací jejich získání) a zejména pojednání o aktivitách spojených s vykonáváním

³⁴ C. A. BETZ, *Fasciculus Myrrhae*, s. 21.

³⁵ F. SCHORN, *Johann Hugo von Orsbeck*, s. 54, uvádí, že nad jeho hrobem byl rozlomen orsbecký erb. K rituálu lámání erbu nad posledními potomky rodu na příkladu Petra Voka z Rožmberka viz Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004, s. 210.

³⁶ C. A. BETZ, *Fasciculus Myrrhae*, s. 31.

³⁷ „Der Todt, so nit weylet/ Hat mich übereylet/ Jch kan ihn meiden/ Von euch muß scheiden ... Drum bitte allein/ Gedencket jetzt mein! Nur alle sagt Amen/ Und bitte zusammen...“ C. A. BETZ, *Fasciculus Myrrhae*, s. 32.

³⁸ Miloš SLÁDEK, *Poznámky k problematice českých pohřebních kázání 16. a 17. století*, Literární archiv 27, 1994, s. 191-216, zejm. s. 197-199; TÝŽ (ed.), *Malý svět jest člověk aneb Výbor z české barokní prózy*, Jinočany 1995, s. 193; TÝŽ, *Nit příze v rukou tkalce aneb Na okraj pohřebního kázání V. A. Kozojedského z roku 1676*, Posel z Budče 1999, č. 16, s. 26.

biskupského úřadu. Tyto konkrétní informace biografického charakteru zasazovali kazatelé častěji do vhodného symbolického rámce (alegorie čtyř ročních období, cesty, symboliky kamenů, květin atd.).

Zatímco po rétorické stránce a z hlediska konstrukce životopisu se Betzovo kázání nad Orsbeckem neliší od tradičního schématu katolické pohřební homiletiky, zcela ojedinělé je propojením obrazu a slova. Mědirytiny vytvářejí společně s textem kázání emblém v jeho „ideální“ trojdílné podobě: obsahují obrázek (*imago, pictura*), stručný výstižný nadpis (*inscriptio, lemma*) a veršem i prózou psaný výklad (*subscriptio, epigram*), který poskytuje klíč k pochopení celku.³⁹ Témata jednotlivých emblémů zcela souzní se základním smyslem pohřební slavnosti a při ní prosloveného kázání a soustředí se zejména na motivy smrti, *memento mori* a *vanitas* (celkem pět vyobrazení) a dále korespondují s oslavou ctností zesnulého (dvě vyobrazení vztahující se k oslavě jeho zbožnosti a věrnosti panovníkovi). Jejich alegorická výbava je poměrně jednoduchá: pracují opakovaně s erbovním znamením trevírského arcibiskupa, s motivy smrti (smrtka, *Chronos* a jejich atributy, zlomené doutnající svíce apod.) a s atributy moci (identifikace zesnulého prostřednictvím jeho rodu a jeho arcibiskupského, resp. kurfiřtského úřadu).

Právě svým emblematickým charakterem se kázání liší od jiných podobných tisků s hojnější výzdobou. Výborným příkladem ke srovnání jsou kázání nad mohučskými arcibiskupy Franzem Ludwigem von Pfalz-Neuburg z roku 1732 a Johannem Friedrichem Karlem von Ostein z roku 1763. Prvně jmenované obsahuje zobrazení vystaveného těla, erb, vinětu emblematického charakteru a celostránkový mědiryt tzv. čestného sloupu. Viněta uplatněná v záhlaví první strany textu znázorňuje mrtvého lva ležícího v krajině, z jehož tlamy vylétá roj včel, to vše pod nápisem *A forti dulce*. (obr. 9) Zdrojem emblému je starozákonní příběh, v němž Samson zabíjí holýma rukama mladého lva, a když se k tělu po čase vrátí, je zdechlina plná včel a medu (*Idc 14,5-18*). V mohučském pohřebním kázání je motiv oproštěn od odkazu na Samsona, v jiných variantách drží Samson hlavu lva, z níž a kolem ní létají včely,⁴⁰ nebo je starozákonní hrdina zobrazen, jak překvapen stojí nad lví zdechlinou a pozoruje včely.⁴¹ Motívem lva odkazoval úvodní emblém k erbovnímu znamení Franze Ludwiga von Pfalz-Neuburg a svým téma-

³⁹ Lubomír KONEČNÝ, *Mezi textem a obrazem. Miscellanea z historie emblematické*, Praha 2002, zejm. s. 10-15.

⁴⁰ *Emblematische Gemüths-Vergnügung bey betrachtung 735 der curieusten und ergötzlichsten Sinnbildern mit ihren zuständigen deutsch-lateinisch-francös- und italianischen beyschriften*, Augsburg 1693, s. 40, emblém 15, *De forti dulcedo; Süßigkeit von dem Starcken*. viz http://mdz1.bib-bvb.de/~emblem/loadframe.html?toc_name=gemue_augsbu.html&img_id=img_gemue_augsbu00040; vyhledáno 25. 3. 2008.

⁴¹ Ernst BIDERMAN, *Ehren-Gebäu Oesterreichischer Helden-Tugenden, Mit welchen weilandt der Durchleüchtigste Fürst, vnnd Herr, Herr Ferdinandus Carolus Ertzhertzog zu Oesterreich, etc. in Lebens zeiten herrlich gezieret ware. Bey deroselben Ertzfürstlichen Traur-Gerüst, vnnd Leichbegängnuß, in nachfolgender Lobred vnnd Sinn-Bildnussen vorgestelt...*, Innsbruck 1663. http://mdz1.bib-bvb.de/~emblem/loadframe.html?toc_name=bider_ehreng.html&img_id=img_bider_ehreng00002; vyhledáno 25. 3. 2008.

tem (Ze siláka vyšla sladkost, Idc 14,14) nabízel čtenáři základní interpretační východisko dalšího textu.

Vzhledem k tomu, že není s kázáním nad mohučským arcibiskupem dále provázán, nás nyní bude více zajímat celostránkový mědiryt, v jehož středu je sloup vrcholící figurou lva (erbovní znamení) a na jeho dřívku jsou zavěšeny tři trofeje.⁴² (obr. 10) Nad atributy, jež drží lev v předních tlapách (meč a kříž symbolizující dvojí rovinu moci duchovního kurfiřta), se nachází nápis *Ad utrumque*, u nohou lva se vine do stran nápisová páska s citátem z 1. knihy Makabejských (1 Mcc 3,4), jež je současně mottem celého kázání a odkazuje znovu k erbovnímu zvířeti (*Similis factus est leoni in operibus suis*). Kolem sloupu jsou ve čtyřech rozích umístěny nižší jehlany obtočené vavřínovými úponky, před sloupem je vyobrazen na nízkém soklu erb, po jehož stranách leží dva lvi. Kazatel rozčlenil svůj výklad do tří částí (podle tří trofejí umístěných na středovém sloupu), přepisuje na něm umístěné sentence a rozvíjí je v kontextu arcibiskupova života do tří tematických oddílů (původ a chvála rodu; kariéra; šťastná smrt).⁴³ Z názvu ani textu není jednoznačně zřejmé, zda „čestný sloup“ byl skutečně vztyčen u castra doloris, nebo zda jde o kazatelovu metaforu – „staví“ vedle castra svůj rétorický pomník v podobě „čestného sloupu“. V každém případě však trofeje na grafice postrádají „imago“, obrázek, který by obsahoval zašifrovanou zprávu, již je nutno pomocí dalších dvou textových částí rozluštit. Obsahují pouze poměrně jednoznačné nápisy, které charakterizují základní ctnosti a zásluhy zesnulého člena sociální elity – dobrý původ, správu svěřených úřadů a šťastnou smrt. Kazatel nepojednal tisk emblematicky, jeho text je jen komentářem a konkretizací tří izolovaných sentencí, užitých ve formě nadpisů každé ze tří podčástí kázání.

Rovněž druhé zmíněné kázání nad mohučským arcibiskupem z roku 1763 obsahuje „nezvykle“ bohatou výzdobu. První mědiryt, umístěný mezi úvod a tzv. Vortrag (v němž kazatelé vysvětlovali rozvrh kázání), zobrazuje erb zesnulého, nesený třemi anděly, kteří drží v rukou (či nesou na hlavě) atributy moci zesnulého – biskupskou berlu s mitrou a knížecí čapku s mečem. Druhý obrázek, a sice rozkládací prospekt znázorňující vystavené tělo, je umístěn do druhé části (Zweite Abtheilung). Třetí vyobrazení, se schránkou ve tvaru srdce pod vzedmutým závěsem neseným třemi anděly, z nichž prostřední má na hlavě vavřínový věnec, se nachází na konci třetí části, věnované arcibiskupovým politickým aktivitám a smrti. Grafický doprovod pracuje s podobnými motivy jako v případě Orsbec-

⁴² Philipp Adam SCHULTHEIS, *Glorwürdiges Machabäisches Ehren-Gepräg, Das ist: Die mit verschiedenen Trophaeis geziert- und zu immerwährender Gedächtnuß Dem Starckmüthigen Aus dem Durchleuchtigsten Chur-Hauß Pfaltz Abstammenden Löwen, Bey der schwarzen hochbetriibten Traur-Bühne Auffgerichtete Ehren-Säule, Vorge stellt in einer Lob- und Traur-Red, Als die Solenne Leich- und Traur-Begängnuß für den ... Francisco Ludovico Des Heiligen Stuhls zu Mayntz Ertz-Bischoffen ... Mit andächtigem Pracht gehalten worden...*, Mainz 1732. BSB München, sign. 2 Or. fun. 149.

⁴³ Trophaeum serenissimae originationis, Trophaeum felicissimae gubernationis, Trophaeum beatissimae emigrationis.

kova kázání (zejména schránka, v níž je uloženo srdce). Co však oba tisky odlišuje, je způsob propojení obrazu a slova. V tomto případě nejsou obrázky nijak provázány s textem, nekorespondují s kazatelovým výkladem, autor na ně neodkazuje. Mají pouze dekorativní a možná v rámci tisku o několika desítkách stran členící funkci, byly sem pouze vloženy, aby „zkrášlily“ a zpestřily text.⁴⁴

Přestože pro to v textu nenajdeme explicitní důkaz, lze se oprávněně domnívat, že emblémy využití v Betzově kázání nad Orsbeckem byly součástí castra doloris nebo výzdoby interiéru kostela a kázání posluchače slovně provázelo jeho ikonografií. Podobných, ovšem méně explicitních nebo pouze textových odkazů na ikonografii smuteční výzdoby chrámu najdeme v pohřebních kázáních mnoho. Nejčastěji jsou to nepřilíš detailní poukazy na smuteční výzdobu. Kazatel, zpravidla v úvodu kázání, vyzývá posluchače, aby pohlédli na smrtoslavné lešení v kostele, rozestavené svíce, prohlédli si erby a portréty rozvěšené na černě potažených zdech.⁴⁵ Jen výjimečně je text protkán prepisem a doslovným výkladem emblémů,⁴⁶ daleko častěji se v textu nacházejí verše, jež svým charakterem (latinské lemma, německá veršovaná parafráze) naznačují svůj vztah k emblematické vý-

⁴⁴ Johann Friedrich HAABER, *Der Fromme, gerechte und standhaftige Fürst, vorgestellt In einer Lob- und Trauer-Rede über den Höchst-betrübten Todes-Fall Des Hochwürdigsten Fürsten und Herrn, Herrn Joannis Friderici Caroli Des Heiligen Stuhls zu Mayntz Erz-Bischoffen ... Da Höchst-Derosleben Leich-Besingnuß mit drey-tägigen Grosen Ehren-Gepräg In der allhiesigen Erz-Hohen Dhom-Kirchen Den 18. 19. und 20sten Julii 1763 gehalten worden, Verfaßet und vorge-tragen...*, Mainz 1763. BSB München, sign. Res 2 Or. fun. 229.

⁴⁵ Tento velmi oblíbený způsob zahájení kázání umožňoval kazatelům pomocí antitezí, kontrastů a série naléhavých řečnických otázek evokovat v posluchačích žalost nad smrtí zesnulého pastýře. Neposkytuje ovšem víc než povšechnou informaci o existenci castra doloris a dalších prvků výzdoby, viz např. Antonín Josef DRESER, *Bolestná žalost a žalostná bolest nad smrtí dobrotivého otce ... Wolfganga Hannibala, Svaté římské církve pod založením sv. Marcela kněze – kardinála z Schrattebachu ... biskupa olomouckého ... Kteroužto při trojdenních exequiích nad touž knížecí eminencí v slavném collegialním kostele svatého Mořice, v biskupským residentiálním městě Kromě-říži konaných ... skrz pohřební řeč dne 27. srpna, léta 1738 na kazatedlnici veřejně ukázal...*, Olomouc 1738. Vědecká knihovna v Olomouci, sign. II 32.321. Často se jedná o jedinou, navíc velmi fragmentární informaci o smuteční výzdobě, viz Georg SCHROTT, *Desings Tod*, in: Manfred Knedlik – Georg Schrott (Hg.), Anselm Desing (1699-1772). Ein Benediktinischer Universalgelehrter im Zeitalter der Aufklärung, Kallmünz 1999, s. 80-105, zejm. s. 89-90.

⁴⁶ Kázání nad mohučským arcibiskupem Anselmem Franzem von Ingelheim z roku 1695 je proloženo doslovným popisem a vysvětlením deseti emblémů, jež byly namalovány a vyvěšeny v kostele (autor nespécifikuje, zda tvořily součást výzdoby castra doloris, či byly uplatněny jinde). Kazatel vždy stručně popíše obrázek, cituje lemma, přidá jeho německý veršovaný překlad a stručně vysvětlí podstatu sdělení, přičemž tyto jednotlivé části jsou v textu odlišeny typograficky pomocí velikosti a typu písma: „*Das hohe Ansehen eines Fürsten beweglich under Augen zulegen, bedienten sich die sinnreiche Emblematischen deß auß einer Donnerreichen Wolcken herfür glantzenden Blützes, mit der Beyschrift: Terret unde fulget. Er schröcket in seinem Glantz. geben hiemit zuver-stehen, daß das hohe Ansehen eines Fürsten den Vnderthanen billich solle Furcht und underthänigste Ehrerbiethsambkeit einjagen...*“. G. F. MARX, *Das Hoch-Freyherrliche Ingelheimische Stammen-Creutz*, s. 4.

zdobě interiéru.⁴⁷ Georg Schrott, zabývající se pohřebními kázáními nad opaty bavorských klášterů, v tomto smyslu, tedy jako stopy emblematické smuteční výzdoby kostela, analyzoval výskyt lyrických vsuvek v pohřebních kázáních, složených stejně jako v našem případě z kratšího latinského citátu a delší německé veršované parafráze.⁴⁸ Betzovo kázání nad trevírským arcibiskupem Johannem Hugo von Orsbeck z roku 1711 se ovšem převzetím obrazů do tisku pohřebního kázání a jejich vzájemnou emblematickou korelací naprosto vymyká ostatním sledovaným tiskům z (arci)biskupského prostředí.

Pohřeb a zádušní obřady představovaly pečlivě připravenou a promyšlenou slavnost s mnoha funkcemi. Tou pro tehdejší společnost nejzávažnější byla samozřejmě péče, jíž se v průběhu obřadu dostávalo duši zesnulého. Účinná pomoc duším, jež měly dle katolické dogmatiky trpět po odchodu z tohoto světa v Očisti a v jeho plamenech být očištěny od lehkých hříchů, stála v centru pozornosti katolického vzpomínání na mrtvé. Současně – a to zejména ve vyšších společenských vrstvách – lze pohřební slavnost vyložit jako rituál s mnoha symbolickými akty, v němž významnou roli hraje téma reprezentace, přesunu moci (vlády) na následovníka a snaha o zachování dobré vzpomínky na zesnulého. Komemorace je ovšem již ze své podstaty neoddělitelná od soteriologie: ten, kdo je vzpomínán budoucími a jehož památka nedojde zapomnění, má naději, že díky účinným pro-

⁴⁷ V kázání nad olomouckým biskupem Karlem z Liechtensteinu-Castelkorna (1664-1695) využil M. I. Scholtz, farář u sv. Jakuba v Brně, symboliky přízviska zesnulého (kámen, případně světlý kámen) a text rozdělil do šesti samostatných oddílů, charakterizovaných vždy symbolikou určitého „drahého kamene“ (diamant, safír, rubín, perla, topaz, achát) a jemu připisovaných ctností, jež aplikuje na osobnost a život zesnulého biskupa. Na začátku každého oddílu opakuje Scholtz jako refrén starozákonní citát z 2. knihy Mojžíšovy (*Pone sex nomina in Lapide uno*, Exodus 28,10) a při vysvětlování symboliky jednoho každého kamene cituje latinské lemma, jež doprovází německou parafrázi a aplikaci na život biskupa Karla („*Ich schreibe darbey das Lemma: Pium reddidit. Der Sapphir zur Andacht führt. Wahrhaftig von unseren werthesten Sapphir, von unseren Carolo kan ich sagen; daß Er viel zur Andacht, zu der Tugend, und zur Verbesserung deß Lebens zugeführt habe.*“). Koncepte textu a zejména výslovné uvádění lemmat naznačuje, že kázání bylo promyšleno v souvislosti s emblematickou výzdobou interiéru kostela sv. Petra a Pavla v Brně, kde se exequie 17. října 1695 konaly. Mattheus Ignatius SCHOLTZ, *Der zu einem Zeichen auffgerichte ... mit sechs Nahmen belegte, oder gezierte Stein ... Das ist: Der von Gottes Gnaden Carolus Hochwürdigster, Hochgebohner, Deß Heil: Röm: Reichs Fürst, Hertzog, Bischoff zu Ollmütz, der Königl: Capellen in Böhaimb vnd Graff von Lichtenstein. Bey denen Exequien in einer Leich-Predig In der Ansehnlichen Collegiat-Kirchen SS. Petri und Pauli auffgerichtet, und geziert...Anno 1695, den 17. Octobris...*, Brünn 1695. Knihovna benediktinského opatství Rajhrad, sign. E. II. gg 23, přív. 6; k biskupově vztahu k emblematické a k salcburskému emblematickému tisku u příležitosti jeho zvolení olomouckým biskupem 1664 viz Petr INGERLE, *Paris Gille: Infula pro Karla II. z Liechtensteinu-Castelkorna. Emblematická apologie církevního aristokrata*, in: Beket Bukovinská – Lubomír Slaviček (edd.), *Pictura Verba Cupit*. Sborník příspěvků pro Lubomíra Konečného, Praha 2006, s. 57-68.

⁴⁸ Georg SCHROTT, „*Waldsassischer Grund-Stein*“. *Die Leichenpredigt für den Waldsassener Bauprälaten Albert Hausner – Einführung und Text*, Beiträge des Bistums Regensburg 38, 2004, s. 387-412, zejm. s. 393-394; týž autor naopak konstatoval, že v pohřebních kázáních nad opaty a probošty bavorských klášterů v období baroka nenalezl tisk, v němž by grafická výzdoba korespondovala s textem kázání, viz G. SCHROTT, *Der Tod im Setzkasten*, zejm. s. 236-237.

středkům ze strany živých (modlitbám, mším, almužnám) se ukrátí jeho pobyt v Očistci.

Pohřební slavnost byla příležitostí k reprezentaci zesnulého, jeho rodu, úřadu, jež vykonával, a zúčastněných hostů a příležitostí k vytvoření a fixaci dobré památky. Její příprava zpravidla spočívala, jak zdůraznila Liselotte Popelka, v rukou profesionálů, kteří vytvořili její myšlenkový koncept a jeho jednotlivé prvky pak nechali rozvinout týmu spolupracovníků, pověřených vystavěním castra doloris, vytvořením emblémů, portrétů, erbů, pronesením kázání. Pohřební kázání a castrum doloris – slovo a obraz – se navzájem doplňovaly a vytvářely společně s ostatními prvky smutečního aparátu (s dalšími nápisy, emblémy rozvěšenými na černě potažených zdech, oltářích a pilířích kostela) v pravém slova smyslu *Gesamtkunstwerk*, jednotný umělecký celek.⁴⁹ Funerální tiskoviny z (arci)biskupského prostředí, jež měly pomíjivou událost přetvořit v média trvalejšího charakteru, ovšem zpravidla nabízejí pohled do pouze jedné z jeho součástí: pozůstalí (nejčastěji kapitula, nástupce zesnulého v biskupském úřadě nebo rodinní příslušníci) nechali vytisknout libreto castra doloris, pohřební kázání, případně mědirytinu zobrazující castrum doloris. Často uvedené žánry najdeme spojeny do jediného tisku, aniž by ovšem spolu vzájemně komunikovaly tak, jak to lze důvodně předpokládat při divadelní režii vlastní pohřební slavnosti. Betzovo kázání nad Johannem Hugo von Orsbeck je skvělým dokladem propojení slova a obrazu i v následně vytištěném médiu, upozorňuje na divadelní utváření funerální slavnosti a způsoby vizualizace literárních konceptů a abstraktních představ.

⁴⁹ Liselotte POPELKA, *Castrum doloris oder „Trauriger Schauplatz“*. *Untersuchungen zu Entstehung und Wesen ephemere Architektur*, Wien 1994; TÁŽ, *Trauer-Prunk und Rede-Prunk. Der frühneuzeitliche Trauerapparat als rhetorische Leistung auf dem Weg zur virtuellen Realität*, in: B. Boge – R. G. Bogner (Hg.), *Oratio Funeris*, s. 9-80.

Zusammenfassung:

Die Leichenpredigt und der emblematische Druck. Die Leichenpredigt für den Kurfürsten von Trevir Johann Hugo von Orsbeck aus dem Jahre 1711.*

Die Bildbeigaben der katholischen Leichenpredigten für die kirchlichen Aristokratie sind sehr einfach, vor allem im Vergleich zu den fürstlichen Funeralwerken protestantischer Höfe der Frühen Neuzeit. Das Titelkupfer fehlt ganz, die Ausschmückung beschränkt sich auf die schlichteren Vignetten von Todessymbolik, Memento mori und Vanitas (die Variationen von dem Schädel mit dem Stundenglas, mit den erloschenen, zerbrochenen Kerzen und Fackeln u.s.w.). Außergewöhnlich, vor allem in den Leichenpredigten für die Reichsfürstbischöfe (z. B. Mainz, Würzburg), sind die ganzseitigen Kupferstiche beigefügt, die vor allem die Darstellung der aufgebahrten Leiche und Castrum doloris vorstellen.

Die Leichenpredigt für den Kurfürst Johann Hugo von Orsbeck (1634-1711) stellt eine spezifische Ausnahme vor: sie beinhaltet nicht nur die Darstellung der aufgebahrten Leiche, sondern auch die weiteren sieben Bilder, die im Ablauf der Predigt ausgebreitet sind. Die Bilder und der Text bilden eine emblematische Einheit: der Prediger erklärt im Text den Sinn der Abbildung (Imago), zitiert das lateinische Lemma, übersetzt es in den deutschen Versen und dokumentiert die Aussage des Bildes durch die konkreten Angaben aus dem Leben und den Tugenden des verstorbenen Kurfürsten. Die Leichenpredigt spiegelt die emblematische Ausstattung der Leichenfeier, in der die Bild- und Textelementen eine Trauerapparat als Gesamtkunstwerk gebildet haben.

* Der Beitrag ist mit der Unterstützung der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel und GA ČR (Post-doc grant 404/05/P579) entstanden.

Obr. 1: Vystavené tělo trevírského arcibiskupa Johanna Hugo von Orsbeck, součást pohřebního kázání. C. A. BETZ, *Fasciculus Myrrhae Dilectus Trevirorum*, Köln 1711.

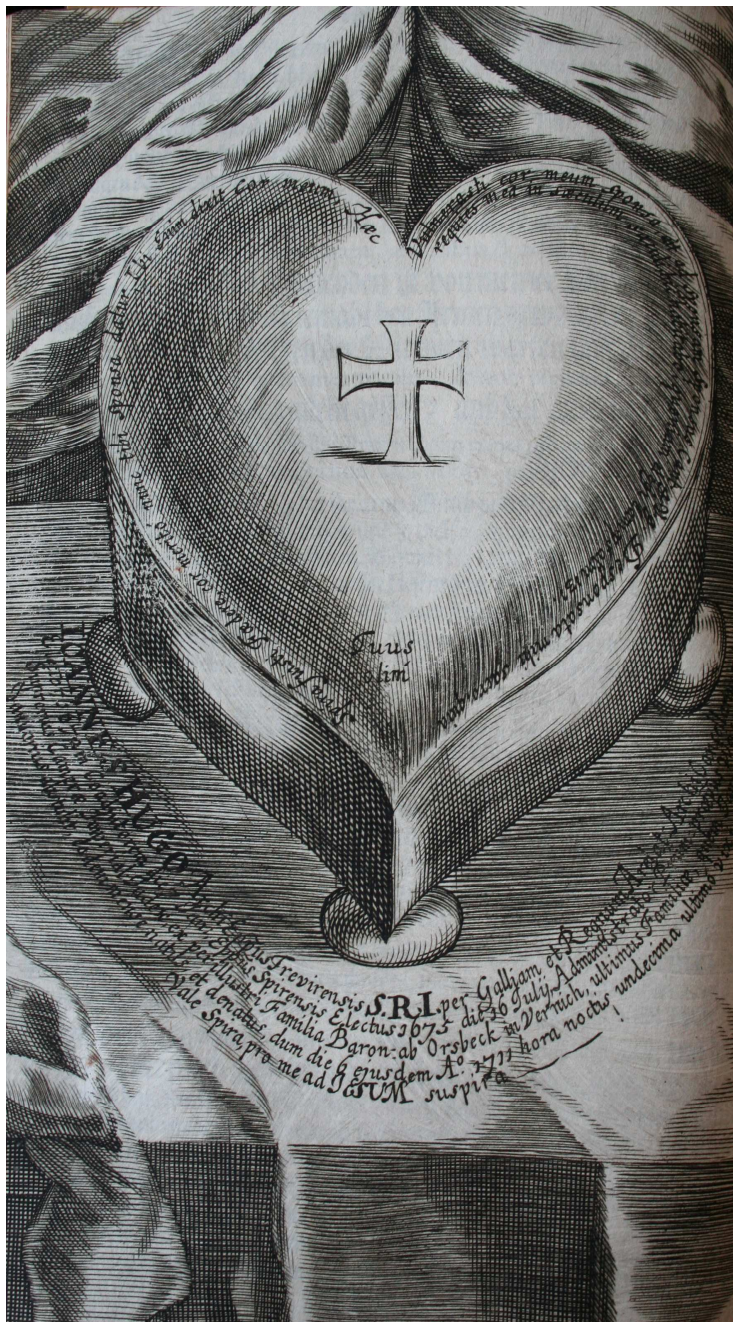
Obr. 2: Mědirytina z pohřebního kázání nad Johannem Hugo z Orsbecku. V oválném medailonu obilné pole ozářené sluncem, rám zdobí ve vrcholu čtyři srpy a nápis *Campus Trevirorum*, na podstavci s nápisem *Expectant falcem* položeny dvě kosy. C. A. BETZ, *Fasciculus Myrrhae Dilectus Trevirorum*, Köln 1711.

Obr. 3: Mědirytina z pohřebního kázání nad Johannem Hugo z Orsbecku. Ve středu oválného medailonu vzrostlá slunečnice otočená k slunci. Motiv slunečnice se opakuje ve výzdobě rámu oválu a podstavce, na němž nápis *Soli et semper*, v horní části rámu medailonu je vepsáno *Nec obstant nebulae*. C. A. BETZ, *Fasciculus Myrrhae Dilectus Trevirorum*, Köln 1711.

Obr. 4: Mědirytina z pohřebního kázání nad Johannem Hugo z Orsbecku. V centru oválného medailonu kurfiřtský čepce, k němuž přilétá orel a pokládá na něj věnec z lekná (erbovní znamení zesnulého). Z mraků v dolní části je směrem k čepci vztyčena žehnající ruka. Pod medailonem na podstavci říšské jablko. Po stranách oválu v dolní části umístění orli, na nich stojí fámy troubící do pozounů, obtočených opět leknem. C. A. BETZ, *Fasciculus Myrrhae Dilectus Trevirorum*, Köln 1711.

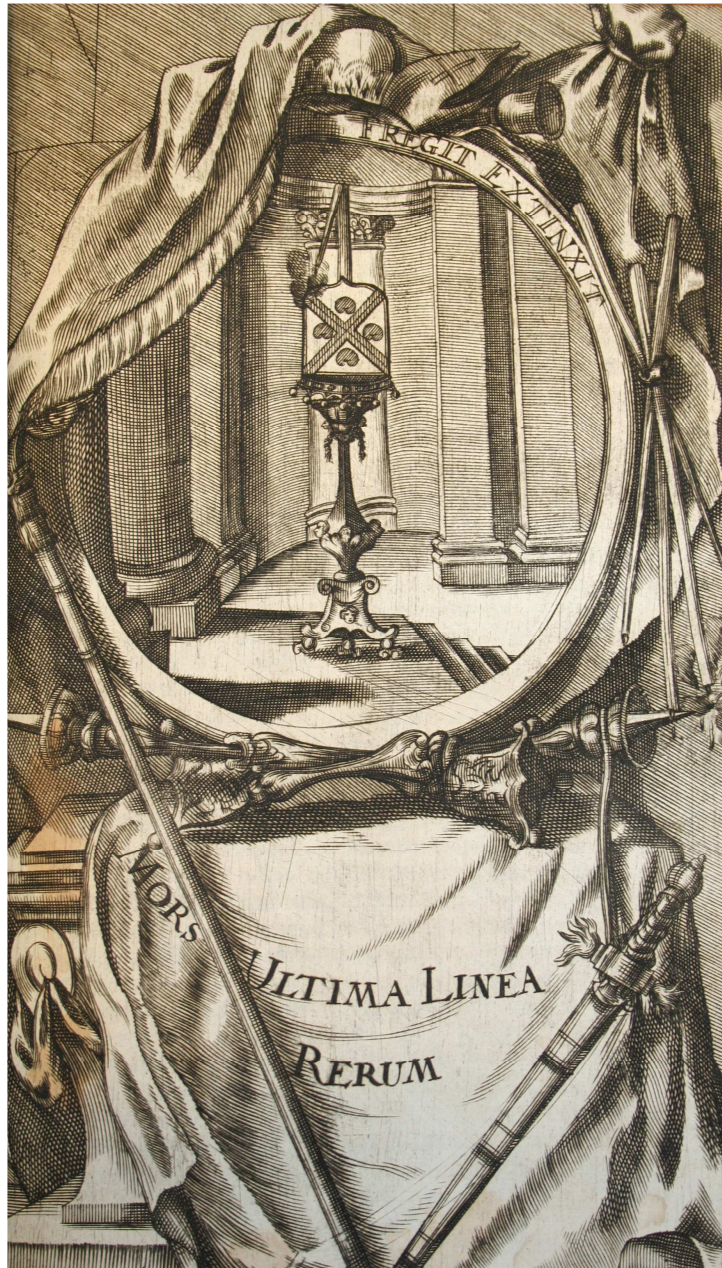
Obr. 5: Mědirytina z pohřebního kázání nad Johannem Hugo z Orsbecku. Schránka ve tvaru srdce, v níž bylo Orsbeckovo srdce uloženo a pohřbeno ve špýrském dómu. C. A. BETZ, *Fasciculus Myrrhae Dilectus Trevirorum*, Köln 1711.

Obr. 6: Mědirytina z pohřebního kázání nad Johannem Hugo z Orsbecku. V kruhovém medailonu se nad vodní hladinou vznáší Chronos a podtíná lekný, rodové erbovní znamení. Lekný vyrůstá i ze skalnatého pozadí kolem medailonu (v jeho rámu nápis *Nymphaeas colligit*) a podstavce, na němž jsou umístěny atributy Chrona (přesýpací hodiny, kosa) a nápis *Terris dominatur et undis*. C. A. BETZ, *Fasciculus Myrrhae Dilectus Trevirorum*, Köln 1711.

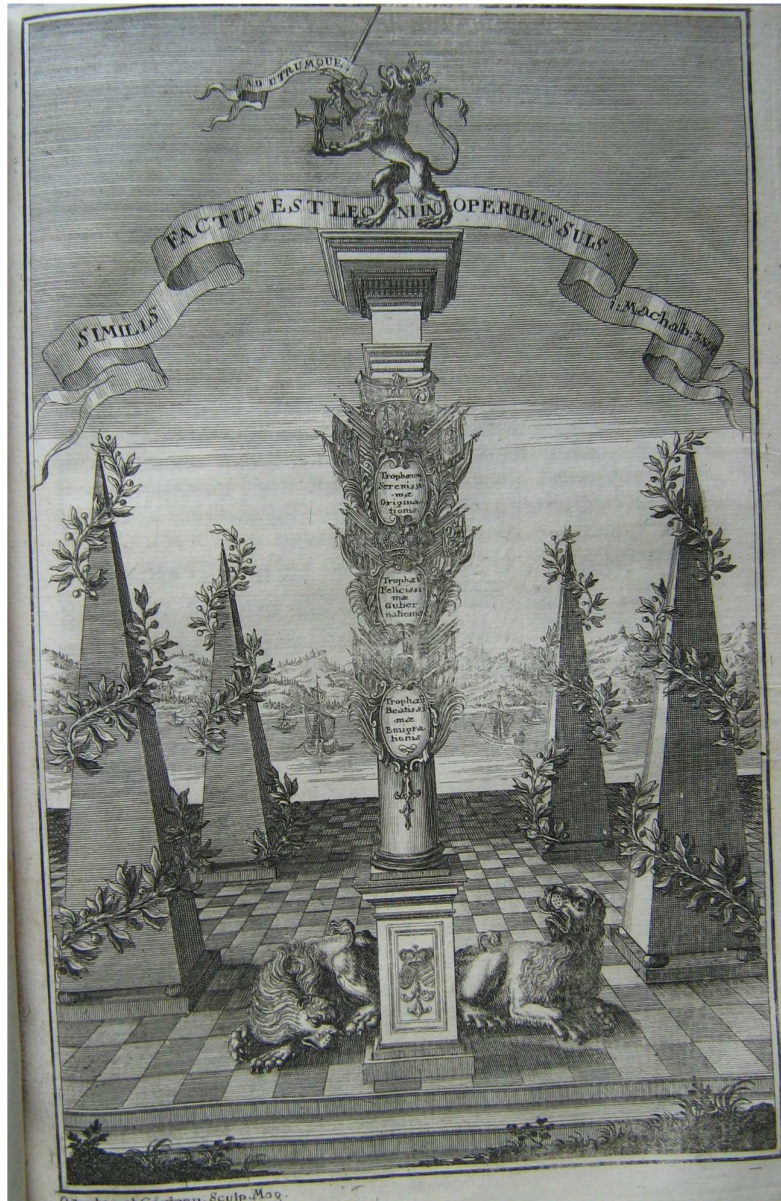
Obr. 7: Mědirytina z pohřebního kázání nad Johannem Hugo z Orsbecku. V oválném medailonu smrtka napínající luk, šíp míří do rozevřené helmy brnění. Rám oválu je utvářen z kostí (symbol smrti a memento mori) a zbraní (meč, kord, šíp, luk, šavle, kopí). Pomocí dalších vojenských atributů (děla různých kalibrů, dělové koule, okovaná kola) je utvářen i podstavec. C. A. BETZ, *Fasciculus Myrrhae Dilectus Trevirorum*, Köln 1711.

Obr. 8: Mědirytina z pohřebního kázání nad Johannem Hugo z Orsbecku. V centru oválného medailonu svícen se zlomenou doutnajícím svíčí, na něm obrácený erb zesnulého. Další předměty kolem oválu odkazují ke smrti (svícny s doutnajícími svíčkami, svazek svíček) a k postavení zesnulého (mitra a knížecí čapka, berla s mečem). C. A. BETZ, *Fasciculus Myrrhae Dilectus Trevirorum*, Köln 1711.

Obr. 9: Viněta na první straně pohřebního kázání nad mohučským arcibiskupem Franzem Ludwigem von Pfalz-Neuburg. Mrtvý lev v krajině, z jehož tlamy vylétá roj včel.
Ph. A. SCHULTHEIS, *Glorwürdiges Machabäisches Ehren-Gepräg*, Mainz 1732.

Obr. 10: Celostránkový mědiryt z pohřebního kázání nad Franzem Ludwigem von Pfalz-Neuburg. Ve středu sloup vrcholící figurou lva (erbovní znamení), na jeho dřívku zavěšeny tři trofeje. Nad atributy, jež drží lev v předních tlapách (meč a kříž) nápis *Ad utrumque*, u nohou lva nápisová páska s citátem z 1. Knihy Makabejských, jež je mottem kázání a odkazuje znovu k erbovnímu zvířeti. Kolem sloupu ve čtyřech rozích nižší jehlany obtočené vavřínovými úponky, před sloupem na nízkém soklu erb, po jehož stranách leží dva lvi. Ph. A. SCHULTHEIS, *Glorwürdiges Machabäisches Ehren-Gepräg*, Mainz 1732.

